

סדר תעניות על עצירת גשמים בזמן הזה והתפילה לעצירת גשמים

הרב אליעזר וייל

ראשי פרקים:

- א. פתיחה
- ב. מקורה של תפילה זו
- ג. סדר תעניות על עצירת גשמים בזמן הזה
- ד. מהותן של תעניות ותפילות אלו
  1. "בקשה מרובה"
  2. בקשה להסרת "הסתרת פנים"
- ה. סיכום
  1. "סדר תעניות גשמים"
  2. תפילה לעצירת גשמים

א. פתיחה

בעשור האחרון היו כמה שנים שהצטיינו לצערנו כי רב, במיעוט של גשמים, וכמעט שנה אחרי שנה נזקקנו להתפלל תפילה לעצירת גשמים. בחלק מהישובים הקדימו לומר תפילה זו, ובאחרים אחרו יותר. גם זמן הפסקת אמירת תפילה זו השתנתה מישוב לישוב. בשורות הבאות ננסה להבין את הסיבה לחלוקי המנהגים שבאמירת תפילה זו.

ב. מקורה של תפילה זו

המשנה בתענית טו., מפרטת את סדר התפילה והברכות שמוסיפין בתעניות שמתריעין בהם על חסרון גשמים: "ואומר לפניהם עשרים וארבע ברכות, י"ח שבכל יום, ומוסיף עליהן עוד שש ואלו הן וכו' "ברוך אתה ה' המרחם על הארץ". ובגמרא (סז:): מוסיפה הגמרא ברייתא:

".....כדתניא אומר לפניהם עשרים וארבע ברכות שבכל יום ומוסיף עליהן עוד שש. ואותן שש היכן אומרן? בין גואל לרופא חולי, ומאריך בגאולה, והן עונין אחריו אמן על כל ברכה וברכה וכו'....."

ומכאן ואילך משמע מהגמרא שממשיך כסדר, רפאינו וכו'.

וכן הוא **ברמב"ם** בהלכות תעניות (פרק ד', א- י"ד) ומסיים שם:

".....וש"ץ מתחיל להתפלל עד ברכת גואל ישראל... ומתחיל להוסיף שש ברכות שהוא מוסיף זו אחר זו... ואומר רפאנו ה' ונרפא... וגומר התפילה על הסדר... והסדר הזה עושין בכל מקום".

השו"ע (סי' תקעט) מקצר בתאור הסדר, ומפנה לטור שהאריך בו. והטור מאריך לפרט סדר מלא של התפילה הכולל לא רק את הכתוב במשנה ובגמרא, אלא את כל סדר תפילת השחר.

בתום הסדר של ששת הברכות של התוספת, כותב **הטור** :

"רפאנו ה' וכו' עד שמע קולנו ה' אלוקינו וקבל ברחמים וברצון את תפילתנו ומלפניך מלכנו ריקס אל תשיבנו, ועננו בורא עולם במידת הרחמים וכו'..."

וממשיך בכל הנוסח המופיע בסידורים וחותם :

"ותתנהג עם בניך במידת הרחמים, וקבל ברחמים וברצון את תפילתנו, כי אתה שומע תפילת כל פה, ברוך אתה ה' שומע תפילה".

הב"י והב"ח במקום לא הביאו את מקור תפילה זו, וכתבו :

"... ואח"כ מתחיל ברכת שמע קולנו, ומוסיף בה התוספת זה שהזכיר רבנו (כלומר

הטור) בורא עולם וכו'..." (וכך הוא גם בערוך השולחן תקעט, ט).

ראינו אם כן שהטור הוא המקור הידוע לנו לתפילה זו, והוא מביאה כחלק

מהסדר של התפילה והברכות בימות התענית בעת עצירת גשמים, אע"פ שלא הוזכרה תפילה זו בגמרא.

סבי ז"ל, במאמרו על "תענית ציבור במתזור רומא" (מחקרי תפילה ופיט מאת

דניאל גולדשמידט ז"ל) מציין ש"הטופס המפורט ביותר על פי סידור הגאונים נשמר

לנו בטור (או"ח תקעט) ושם מוסר לנו המחבר גם את נוסח הברכות במידה רחבה".

אמנם, באוצר הגאונים לתענית, לא מצוטטת תפילה זו.

ג. סדר תעניות על עצירת גשמים בזמן הזה

כל הפוסקים המובהקים - הרי"ף, הרא"ש, הרמב"ם, הטור והשו"ע הביאו

להלכה ולמעשה את כל הסדר המופיע בתלמוד ביחס לסדר התעניות על עצירת

גשמים. מאידך, אנו רואים בפועל שגם בשנות בצורת קשות, לא נהגו כסדר הזה.

השאלה המרכזית בענין זה היא שהפעלת סדר התעניות תלויה בכך ש-"...הגיע

ר"ח כסלו ולא ירדו גשמים בי"ד גוזרין ג' תעניות על הציבור וכו'..." , והלוא בזמן

הזה אין לנו דינים סמוכים שיגזרו תעניות אלו.

החיד"א בברכי יוסף (סי' תקעה ה), מביא בזה את תשובת הלקט (סימן צ)

"דשליחותא דקמאי עבדינן". אלא שהקשה על כך ממה שנפסק בחושן משפט סימן

א', א' שלא בכל דבר אומרים "שליחותיהו דקמאי עבדינן", אלא רק ב"מידי

דשכיח ואית ביה חסרון כיס". ומאידך, אם נאמר שחסרון גשמים הוא מידי דשכיח

ואית ביה חסרון כיס, אם כך לא אמור להיות הבדל בסדר התעניות בין א"י לחו"ל,

שבדברים כאלה (שכיח וחסרון כיס), עבדינן שליחותיהו בין בא"י ובין בחו"ל.

ואולם הפוסקים כולם, חלקו בין סדר התעניות של א"י, לזה של חו"ל. ובסימן

תקע"ה סעיף ט' הדגיש השו"ע במפורש שסדר זה הוא בא"י בלבד, ואלו בחו"ל נוהג סדר אחר שאינו כרוך בפעילות דינים סמוכים.

לכן מסביר החיד"א, שהרמב"ם והשו"ע הבינו דין זה עפ"י שיטת המהר"י ב"רב (הובאה בב"י בחושן משפט סימן רצה), שגם בזמן הזה יש דרך להעמיד דינים סמוכים (ובזה יוסבר מדוע מובא סדר זה לאנשי א"י בלבד).

הסבר אחר הביא החיד"א לדברי הרמב"ם והשו"ע (שהביאו כל הסדר) שלא הביאוהו אלא אגב הברכות הנוהגות בחו"ל, אך לא למעשה.

החיד"א עצמו סובר שבזמן הזה גם בא"י וגם בחו"ל היה ראוי לנהוג סדר, זה משום שחסרון הגשמים שכיח, והוי מידי דאית ביה חסרון כ"ס. אלא שבחו"ל אין נוהגים כן כי:

"...חו"ל לא סדנא דארעא חד היא, דזמנין דמשכחא עצירת גשמים באיזו מדינה, ...ויש כמה מדינות וגלילות דאין שם עצירת גשמים כלל אלא מעוטא דמעוטא, וכיון דלא שוו בשעריהן כל מקומות שבחו"ל, אף דבבבל שכיח עצירת גשמים, לא באו לחלק בין מקום למקום כיון דבגליל זה שכיח ובאחריני לא שכיח, והשוו מדותיהם... משום דידעי רבנן כמה מקומות בחו"ל דלא שכיח בהן עצירת גשמים... לא רצו לחלק בין חו"ל עצמו ממקום למקום... אך בא"י דשכיח תדיר עצירת גשמים... אוקמיה לא"י כי אורחא, ועבדינן שליחותיהו, דשכיח ואית בה חסרון כ"ס...".

בשערי תשובה ריש סימן תקע"ה מביא את דברי החיד"א **בברכי יוסף**, אך חולק על סברתו שחסרון הגשמים בא"י נקרא דבר שכיח ("גם בא"י לא שכיח עצירת גשמים כי האי שיצטרכו לכל הסדר, והזקנים עדים ליתנהו בזכירה כי אם פעם אחת רבות בשנים אחת לששים או שבעים שנה..."), וזו ודאי עובדה שעשרות שנים לא נעשה סדר התעניות בא"י.

ובכף החיים (סי' תקעה אות א), מביא כמה מקורות (תשובת נחפה בכסף, ספר התקנות והמנהגים בדיני תעניות) שרבני צפת וירושלים החליטו למעשה שלא לעשות סדר תעניות גשמים גם כאשר "ארע כזה".

ובשו"ת **נודע ביהודה** (ח"א סימן לא), עושה חילוק אחר: שסדר תעניות גשמים הוא רק:

"...כשנעצרו הגשמים תיכף בתחילת זמנם ולא התחילו לידר. ואבן... אין אנחנו בקיאים אימת תחילת זמן הגשמים, שנדע שלא ירדו בתחילת זמנם...".

ובזה מסביר גם מדוע לא ראוי לעשות סדר תעניות על עצירת גשמים בחו"ל בקיץ.

"...אלא דרכנו להתרצות בתחנונים ובשליחות ובקשות וגוזרין גם כן תענית אחת או שתים לפי הצורך אבל סדר המשנה לא שמענו".

אמנם כל זה בחו"ל ולא בא"י.

מכל האמור לעיל, ניתן להסיק שאף בא"י, בפועל לא עשו "סדר תעניות גשמים" אולי גם בשל הנגישות היתרה למים שאיפשר העולם המתקדם המודרני, אלא נהגו תפלות ובקשות, ואולי תענית אחת או שתיים כדברי ה"נודע ביהודה" ח"א סי' ל"א שהזכרנו לעיל.

(ועיין בכף החיים (סימן תקעה אות מ), שעל מה שכתב השו"ע בסעיף ח' שם: "...שאם הגיע חג הסוכות ולא ירדו גשמים הרבה... מתענין עד שירד גשם הראוי לבורות..." , הביא ש :

"...מעולם לא שמענו שהתענו בירושלים על גשמי בורות, כיון דמי השילוח יספיק לכל השנה, הגם דאיכא הוצאת ממון בעבור הבאת המים מן המעיין שהוא רחוק מן העיר, כי תענית גשמי בורות הוא בדאיכא סכנת נפשות ח"ו... ובלאו הכי עכשו משנת תרע"ח שלקחה אנגליה את א"י מיד מלכות ישמעאל הביאו מים מהמעיינות אשר סביבות ירושלים ע"י צינורות לכל מושבות ירושלים אשר בעיר וחוף לעיר, ונעשה המים ברווח..." .

ד. מהותן של תעניות ותפילות אלו

שתי אפשרויות להבנת מהותן של תעניות ותפילות אלו, בקשה מרובה, או בקשה להסרת התסרת פנים.

1. "בקשה מרובה"

יש הטוענים שהתעניות והתפלות "בקשה מרובה" על גשמים, מעבר לשאילה הרגילה. ולכן כאשר רואים שהגשם מתעכב, ולו במעט, יש להוסיף תעניות ותפילות, ובזמננו את התפילה לעצירת גשמים. ק"ו בשנים שהמחסור בגשם נגרר משנים קודמות, אין להשתהות באמירתה ואפילו לפני כסלו, וק"ו מכניסתו. ובכלל איזה "נזק" יש בהוספת כמה מלים נוספות?

2. בקשה להסרת "הסתרת פנים"

עיקר הבקשה והשאלה על הגשמים שירדו, היא בברכת השנים "ותן טל ומטר לברכה על פני האדמה". עצירת גשמים אינה רק "חסרון מים", היא גם הסתרת פני ריבונו של עולם מאתנו ובתעניות ובתפילות "עננו בורא במידת הרחמים", אנו מבקשים מריבונו של עולם שיחזור ויגלה פניו אלינו, גם בהורדת הגשמים.

אין להזדרז ולהחליט כבר בימים הראשונים כשמתעכב הגשם, שיש כאן הסתרת פנים. קודמת לכך התאמצות והגברת הכוונה בבקשת "ותן טל ומטר לברכה". רק התעכבות הגשמים לתוך כסלו, מצביעה על "הסתרת פנים" ומצדיקה אמירת תפילה זו.

מספר הלכות בדברי הפוסקים, מצדיקות לענ"ד גישה זו יותר מקודמתה :

- א. בסימן תקעה סעי' ב, "(העוסק בתעניות גשמים) משמע שרק החל מר"ח כסלו היו מעוררים את העם להתענות על עצירת הגשמים (היחידים עשו זאת רק מי"ז חשוון) כלומר לפני ר"ח כסלו אין מקום לעורר את כלל הציבור לאמירת תפילה זו.
- ב. בסימן תקעה סעי' ח, מדגיש השו"ע שסדר התעניות המפורט במשנה ובהלכה, הוא דוקא אם לא ירדו גשמים כלל. אולם אם ירדו גשמים ופסקו, "פסקו הגשמים בין גשם לגשם ארבעים יום בימות הגשמים, הרי זו מכת בצורת, ומתענים וזועקים עד שירדו גשמים או עד שיעבור זמנם".
- פעמים רבות יורד גשם ראשון בתחילת החורף שאינו מספיק כלל, ואח"כ פוסק. מדוע יש להמתין ארבעים יום להתענות ולצעוק, אם הבעיה היא "חסור מים". לענ"ד לומדים מכאן שכיון שירד גשם בתחילת העונה, בפחות מארבעים יום של הפסקה לא נוכל לומר שיש כאן "הסתר פניו" מאתנו, ואולי אסור אפילו לחשוב כך עליו יתברך, אא"כ עברו ארבעים יום ללא גשמים. ואם היתה הזעקה מחמת הצורך למים - זה קיים אפילו בפחות מארבעים יום בין גשם לגשם.
- ג. בסימן תקעה סעי' יא, מברר את השאלה, מתי פוסקים להתענות אם ירדו גשמים. "היו מתענים על הגשמים ונענו, כמה ירדו והיו פוסקים מהתענית? משיכנסו בארץ החרבה טפח, ובבינונית שני טפחים ובעקודה שלושה טפחים... ואם התחילו לירד אחר חצות, ישלימו אותו היום. ואם התחילו לירד קודם חצות לא ישלימו, אלא יאכלו וישתו ויעשו יום טוב ולערב יתקבצו ויאמרו הלל הגדול". ודאי גם כאן כמות הגשמים בין טפח לשלושה טפחים, אינה כמות מספקת לכל החיסרון שנוצר במים, אלא כיון שהתחיל לרדת גשם יש שינוי בהתיחסות הקב"ה אלינו. ולכן אחר חצות - משלימן "שכבר עבר רוב היום בקדושה", (משנה ברורה שם ס"ק כו) וקודם חצות - פוסקין. גם אחר חצות כשמשלימין - מעיר המשנה ברורה שם "ושוב אין לומר עננו בתפילת המנחה ולא תחנונים אחרים...".
- ד. וכן ניתן ללמוד ממה שניפסק בסימן רכא, "אם היו בצער מחמת עצירת גשמים וירדו גשמים מברכים עליהם אעפ"י שלא ירדו עדיין כדי רביעה", וזאת אעפ"י שודאי נצרכים עדיין לגשמים.
- ה. בערוך השולחן (סימן קיז ט) מתיחס בפירוש לתפילה לעצירת גשמים, וביחס אליה מזהיר: "רק יזהרו שלא לומר תפילה זו רק בעצירת גשמים הרבה שרואים שהתבואה מקולקלת ולא בעצירה מועטת...". ודאי זהירות זו בשל החשש מכפיות טובה כלפי ריבונו של עולם שאם זו בקשה על "חסרון מים" - אפשר היה לאומרה אפילו בעצירה מועטת.

בספרי הפוסקים אין התיחסות מפורשת לשאלת מהות תעניות ותפילות אלו. אעפ"כ, לאור מה שהזכרנו לעיל, נראה לענ"ד נכון יותר להתיחס לתעניות גשמים עצמן, ומתוך כך לתפילה לעצירת גשמים שהיא "המשך" אותו כיוון בזמננו,

כבקשה על סילוק "הסתרת פנים" שאין לה קשר מחויב לשאלה עד כמה אנו עדיין נזקקים לגשמים.

ה. סיכום

1. סדר תעניות גשמים

סדר תעניות גשמים המובא במשנה תענית, ובשו"ע סי' תקעה, לא נוהג בארץ ישראל כבר תקופה מאוד ארוכה, וגם בזמנינו אין לנהוג בו. (בשנות בצורת קשות נהגו ע"פ הצורך לקבוע תענית אחת או שתיים וכמו כן להרבות בתפילות, כדברי הנודע ביהודה, ח"א, לא).

2. תפילה לעצירת גשמים

עפ"י גישתנו שהיא תפילה לסילוק "הסתרת פנים", יהיה נכון לקבוע תחילת אמירת תפילה זו לא לפני י"ז בחשוון, וודאי מאמצע כסלו אם נתאחרו הגשמים עד כדי כך ובלבד שלא ירדו כלל גשמים או שפסקו ארבעים יום (תקעה, ח). כמו כן תאריך הפסקת אמירת תפילה זו עפ"י גישתנו יהיה בעת סילוק "הסתרת הפנים" על פי התנאים שמפסיקים להתענות כמבואר בסי' תקעה סעי' יא, למרות שעדיין "חסרים מים".